

KLAUDIA KOCZUR-LEJK¹

Instytut Literatury i Nowych Mediów
Uniwersytet Szczeciński
ORCID 0000-0002-6395-6128

ZASADY WYCHOWANIA RODZINNEGO BRACI CZESKICH W POSTYLLI JANA BYTHNERA (1655)

**Principles of the family upbringing of the Bohemian Brethren
in the Postil by Jan Bythner (1655)**

Abstract

The purpose of this paper is to show the principles of family upbringing presented in *Postylle na Ewangelie* (1655), a unique work of Jan Bythner, clergyman of the Unity of Brethren. The first part of the paper focuses on the author's profile. The next part aims to characterize the most important works of the leading Czech Brotherhood theologians dealing with the issues of family upbringing. In this context are discussed Jan Bythner's instructions related to upbringing issues. The recommendations for parents he formulated were included in the sermon for the First Sunday after the Epiphany.

Keywords: Jan Bythner, family upbringing, postil, literature of the 16th and 17th centuries, Bohemian Brethren.

Abstrakt

Celem artykułu jest zaprezentowanie zasad wychowania rodzinnego zawartych w unikatowym dziele duchownego Jednoty braci czeskich Jana Bythnera *Postylle na ewangelie* z 1655 roku. W pierwszej części opracowania została przedstawiona sylwetka autora, następnie scharakteryzowano główne dzieła czołowych czeskich teologów braterskich poruszające zagadnienia wychowania rodzinnego. Na tym tle opisano pouczenia Jan Bythnera odnoszące się do kwestii wychowawczych. Sformułowane przez niego zalecenia dla rodziców znalazły się w kazaniu na Niedzielę Pierwszą po Trzech Królach.

Słowa kluczowe: Jan Bythner, wychowanie rodzinne, postylla, piśmiennictwo XVI i XVII wieku, bracia czescy

¹ Klaudia Koczur-Lejk – dr hab. prof. US, pracuje w Instytucie Literatury i Nowych Mediów Uniwersytetu Szczecińskiego. Zainteresowania badawcze: czeska literatura parenetyczna XVI i XVII wieku, najstarsze kontakty literackie polsko-czeskie, przekład literacki. E-mail: klaudia.koczur-lejk@usz.edu.pl.

Wprowadzenie

Jan Bythner (nazwisko zapisywane również w formach: Bytner, Bitner, Bithner, Büttner) urodził się w 1602 r. w Głębowicach jako syn Bartłomieja, ministra zboru i seniora kalwińskiego dystryktu oświęcimsko-zatorskiego, wybitnego działacza ekumenicznego i irenicznego. Uczył się w latach 1615-1618 w gimnazjum toruńskim. Około 1620 r. przeszedł z Kościoła reformowanego do Jednoty braci czeskich², w której został ordynowany na ministra w 1625 r. Pracował w zborach w Mielęcinie, Woli, Dębnicy. Był delegatem Jednoty na konwokacje generalne w Orli (1630) i we Włodawie (1634), na których dokonano zjednoczenia braci czeskich z kalwinami małopolskimi. W 1645 r. brał udział w Colloquium Charitativum³ jako przewodniczący delegacji bratersko-kalwińskiej. Następnie objął zbór

² Na temat działalności braci czeskich w Polsce zob. m.in.: J. Łukaszewicz, *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań 1885; J. Müller, *Zpráva o archivu Jednoty Bratrské v Lešně polském*, „Sborník historický”, 3/1885, s. 203-210, 292-301; J. Bidlo, *Nekrologium polské větve Jednoty Bratrské*, Praha 1897; idem, *Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty v době od r. 1587-1609*, „Časopis Matice moravské”, 41-42/1917-1918, s. 108-188; idem, *Jednota bratrská v prvním vyhnání*, t. 1-4, Praha 1900-1932; T. Grabowski, *Literatura braci czeskich w Polsce XVI w.*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 41/1936, nr 1, s. 3-6; idem, *Literatura braci czeskich w Polsce XVII w.*, „Pamiętnik Literacki”, 35/1938, nr 1-4, 1938, s. 39-71; M. Bečková, *Tiskárna Jednoty bratrské v Lešně*, „Slavia Occidentalis”, 1964, nr 24, s. 60-81; eadem, *Komenský a polská literatura*, „Pamiętnik Słowiański”, 1971, t. 22, s. 159-176; eadem, *Leszczyński impulsy działalności i twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Polsko-czeskie sympozjum komeniologów, Leszno 27-28 maja 1978. Materiały*, Leszno 1979, s. 55-64; eadem, *Przyczynki do działalności Jana Amosa Komeńskiego w Polsce w świetle nowych badań*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1979, t. 22, s. 3-20; eadem, *Jan Amos Komenský a Polsko*, Praha 1983; J. Tichý, *Jednota bratrská v Polsku v posledním desetiletí před Bilou horou a polská společnost 1609-1619*, w: *Česko-polský sborník vědeckých prací*, I, red. M. Kudělka, Praha 1955, s. 293-310; J. Śliżiński, *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce (XVI-XVII w.)*, Wrocław 1959; E. Jelinek, *Jakie znaczenie dla Leszna miało osiedlenie się w mieście braci czeskich i J.A. Komeńskiego?*, w: *Polsko-czeskie sympozjum komeniologów, Leszno 27-28 maja 1978. Materiały*, Leszno 1979, s. 30-38; E. Wiśniowski, *Bracia czescy, bracia morawscy, Bratrská Jednota, Unitas Fratrum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 992-994; J. Skutil, *Emigrantské obce českých bratrů v Polsku za J.A. Komenského a jeho nástupců*, „Časopis moravského muzea”, *Vědy společenské*, 76/1991, nr 1-2, s. 165-183; idem, *Pozůstalosti bratrských seniorů ze 17. a 18. století v poznańsko-leśńském archivu českých bratrů*, „Studia Comeniana et Historica”, 22/1992, nr 48, s. 161-175; J. Dworzaczkowa, *Bracia Czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1997; eadem, *Z dziejów braci czeskich w Polsce*, Poznań 2003; D. Rott, *Bracia czescy w dawnej Polsce. Działalność literacka – teksty – recepcja*, Katowice 2002; K. Meller, *Bracia czescy w perspektywie historycznoliterackiej. Wiek XVI*, „Biblioteka”, 18/2005, nr 9, s. 155-163; *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008). Materiały wydane z okazji 380. rocznicy przybycia braci czeskich do Leszna i 10-lecia powstania Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie*, red. A. Konior, Leszno 2009; H. Gmiterek, *Bracia czescy a kalwini w Rzeczypospolitej. Połowa XVI – połowa XVII wieku. Studium porównawcze*, Lublin 1987; idem, *Jan Hus i husytyzm w tradycji polskiego kościoła Braci czeskich*, w: *Jan Hus – życie, myśl, dziedzictwo*, red. P. Kras, M. Nodl, Warszawa 2017, s. 259-272; idem, *Miejsce kobiety w polskim środowisku Jednoty Braci Czeskich*, w: *Świat kobiet w Czechach i w Polsce. W średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka, J. Smółucha, Lublin 2018, s. 413-428; idem, *Rola braci czeskich w kształtowaniu się kultury irenizmu w obzbie polskiej reformacji*, „Czasy Nowożytne. Periodyk poświęcony dziejom polskim i europejskim od XV do XX w.”, 2018, t. 31, s. 41-54; D. Żołądź-Strzelczyk, „Jako by mogli być wychowywani młodzieńcy, z których by potem byli słudzy Kościoła Bożego”. O wychowaniu w domach ministrów i ordynowaniu na synodach Jednoty Braci Czeskich w Wielkopolsce, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 55/2011, s. 187-204; M. Hanczakowski, *Czescy emigranci i ich wpływ na polską kulturę przełomu XVI i XVII wieku na przykładzie rodziny Rybińskich i Jana Łasickiego*, „Postscriptum Polonistyczne”, 24/2019, z. 2, s. 215-232.

³ Colloquium Charitativum (z łac. rozmowa braterska) – spotkanie katolików z protestantami (luteranie, kalwini i bracia czescy) w toruńskim ratuszu miejskim w 1645 r. zwołane z inicjatywy Władysława IV Wazy w celu przywrócenia zgody między wyznaniem. Zob. E. Piszczyk, *Colloquium Charitativum w Toruniu A.D. 1645. Geneza i przebieg*, Toruń 1995; idem, *Colloquium Charitativum. Przygotowania – przebieg – rezultat*, w: *Colloquium Charitativum Secundum. Materiały konferencji międzynarodowej zorganizowanej w Toruniu 13-15 października 1995 r. w 350 rocznicę „Rozmowy Braterskiej”*, red. K. Maliszewski, Toruń 1996, s. 29-38.

w Karminie. Przyjmował tam na naukę kandydatów na ministrów, których doksztalał w teologii. Z zamiłowaniem zajmował się również wychowaniem młodzieży świeckiej, a jego talent pedagogiczny bardzo ceniono. W czasie wojny polsko-szwedzkiej w 1656 r. spalono mu dom, wskutek czego emigrował na Śląsk, gdzie był kaznodzieją uchodźców w Brzegu. Wrócił do Wielkopolski w 1660 r. Z wielką energią organizował od nowa Kościół ewangelicki i doprowadził do odrodzenia kilkunastu zborów. W 1667 r. Bythner przeniósł się do Leszna, gdzie piastował urząd kaznodziei polskiego przy zborze braci czeskich. Zmarł w 1675 r. Uznaje się go za jednego z najwybitniejszych teologów oraz arcypasterzy Jednoty polskiej braci czeskich⁴.

Postylla Bythnera ukazała się w Lesznie u Daniela Vettera w 1655 r., a jej pełny tytuł brzmi następująco: *Postylle abo kazań na Ewangelie, które się podług starodawnego porządku w Kościołach Ewangelickich w Wielkiej Polsce przez cały rok, w niedziele i w święta czytają i wykładają. Część pierwsza od Adwentu aż do Wielkiej Nocy*. Na karcie tytułowej odnotowano, że postylla była napisana na zlecenie Synodu, uzyskała akceptację ministrów i za ich zgodą została złożona do druku. Jak wynika z zachowanej własnoręcznej notatki D. Vettera, nakład obejmował tysiąc egzemplarzy, jednakże prawie cały spłonął w pożarze, który ogarnął Leszno w 1656 r. Nie sposób ocenić, ile książek zdołano zachować, nie wiadomo też, jaki los spotkał drugą część postylli, która była przygotowana, ale nie doczekała się wydania. Jak podejrzewał Kazimierz Kolbuszewski, miała na to wpływ zmieniająca się na niekorzyść ewangelicyzmu sytuacja w ówczesnej Wielkopolsce ogarniętej wojną polsko-szwedzką. Był to bowiem trudny okres, szczególnie dla duchowieństwa. Szwedzi mordowali księży katolickich, z kolei ze strony polskiej duchowni ewangelicycy byli traktowani jak sprzymierzeńcy wroga. Ale badacz zwrócił jeszcze uwagę na fakt, że postylla Bythnera znacznie różniła się od typu cieszącego się wówczas popularnością, zwłaszcza wśród wyznawców Kościoła ewangelicko-augsburskiego, tzw. postylli ludowej⁵. Inne zdanie wyraziła Joanna Dworzaczkowa, która na podstawie zachowanych dokumentów braci czeskich ustaliła, że na synodzie w Chmielniku w 1676 r. była mowa o wydrukowaniu drugiej części postylli, ale nie doszło do tego ze względu na brak środków finansowych, a po pewnym czasie okazało się, że rękopis dzieła zaginął⁶. Jedyny zachowany do dziś unikatowy egzemplarz pierwszej części postylli Bythnera znajduje się obecnie w Wilnie w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk, natomiast w Bibliotece Narodowej w Warszawie dostępny jest mikrofilm całości starodruku.

Dzieło Bythnera cechuje spokój, pojednawczość, wręcz suchy i jednostajny ton kazań, których narracja rozwija się powoli i beznamiętnie. Autor postylli unika ostrej polemiki konfesyjnej. Kazania spisane są zgodnie ze standardami epoki. Po perykopie (Ewangeliarz przyjęty jest z Biblii gdańskiej) podaje we wstępie części składowe zagadnienia, którym chce poświęcić uwagę. Następnie rozwija wyróżnione przez siebie kwestie, na zakończenie daje modlitwę związaną z tekstem perykopy i rozważań. Pod względem gatunkowym

⁴ Por. A. Starke, *Bythner (Büttner, Bithner, Bit(t)ner) Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, Kraków 1937, s. 182-183; J. Dworzaczkowa, *Bytner (Bythner, Bitner) Jan*, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa 1983, s. 88-89; J. Bazydło, *Bythner, Buttner, Bittner, Jan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, kol. 1256-1257.

⁵ Por. K. Kolbuszewski, *Z dziejów literatury postyllicznej w Polsce. Postylla Bythnera*, „Reformacja w Polsce”, 4/1926, nr 13-16, s. 140.

⁶ Por. J. Dworzaczkowa, *Geneza i losy Postylli na ewangelie Jana Bythnera*, „Biblioteka” 18/2005, nr 9, s. 152.

kazania są na ogół homiliami, w ramach których autor przywołuje liczne cytaty biblijne spoza obrębu perykopy. Odwołuje się też do pism Ojców Kościoła i wybitnych autorytetów średniowiecznych: św. Augustyna, św. Hieronima, św. Bernarda, św. Chryzostoma i in. Bythner wykazuje się dobrą znajomością ówczesnej literatury polemicznej, cytuje dzieła wielu znanych teologów, zarówno luteran, antytrynitarzy, jak i katolików, m.in. Christiana Chemnitza, Fausta Socyna, Walentego Smalca, Jakuba Wujka, Piotra Skargi. Przytacza również zdania zaczerpnięte z autorów klasycznych – Owidiusza, Horacego, Juwenalisa, Seneki. Cytaty te dokumentują wykształcenie autora i są używane ze względu na bardziej wymagającego i czytanego odbiorcę⁷.

W ocenie Janusza T. Maciuszki, Bythner nie był kaznodzieją płomiennym, a uwagę przywiązywał głównie do duszpasterskich i nauczających funkcji kazania. W swoich pouczeniach etycznych porusza kwestie istotne dla współczesnych, nie tracąc charakteru uniwersalnego. Jego wykład nie nosi żadnych cech wyjątkowych, prowadzony jest umiarkowanie i w zgodzie z linią dogmatyczną zaprezentowaną przez braci czeskich i reformowanych na toruńskim Colloquium⁸.

Nie ulega jednak wątpliwości, że postylla Bythnera jest cennym zabytkiem siedemnastowiecznej prozy odzwierciedlającym kulturę umysłową, zasady moralne i mentalność braci czeskich, którzy, jak odnotowała J. Dworzaczkowa: „nie byli już liczni, ale jeszcze nie zepchnięci na margines szlacheckiego społeczeństwa, a nawet odgrywali w nim rolę nieproporcjonalnie dużą w stosunku do swojej liczebności”⁹.

Wychowanie rodzinne w piśmiennictwie braci czeskich XVI i XVII wieku

Zagadnienie wychowania dzieci i młodzieży rozpatrywano w Jednocie od samego początku jej istnienia. Wśród duchownych braci czeskich wielu było znakomitych pedagogów, których można uznać za bezpośrednich poprzedników ojca nowożytnej pedagogiki – Jana Amosa Komenskigo¹⁰.

W swoich pismach teologowie braterscy wielkie znaczenie przyznawali wychowaniu dzieci w rodzinie, nie pozostawiając tego procesu niekontrolowanej dobrej woli rodziców. Zasady wychowania, w tym obowiązki rodziców wobec dzieci, jak i obowiązki dzieci względem rodziców były omawiane na synodach i zachowały się w aktach prawnych Jednoty. Wychowanie miało dwie strony – religijną i społeczną. Naturalna miłość rodzicielska miała być tłumiona¹¹. Zgodnie z wytycznymi, jakie zawiera *Zpráva hospodáře k dětem* ujęta w *Dekretach Jednoty*, dzieci nie można było rozpieszczać i nie należało im schlebiać. Miały być wychowywane konsekwentnie i surowo poprzez system kar, również cielesnych. Zwracano jednak uwagę, że dziecko musi poznać sprawiedliwość wymierzonej kary. Rodzic powinien mu uświadomić, że zrobiło coś złego, ale bez gwałtownego przejawiania złości

⁷ Por. J.T. Maciuszko, *Postylla Jana Bythnera*, „Rocznik Teologiczny”, 31/1989, z. 1-2, s. 105-106.

⁸ Ibidem, s. 102.

⁹ J. Dworzaczkowa, *Geneza i losy Postylli...*, s. 153.

¹⁰ Wkład w rozwój braterskiej pedagogiki przed Komenskim mieli m.in.: brat Lukáš – autor katechizmu i pieśni dla dzieci, Jan Augusta, Jan Blahoslav jako wychowawca księży, autorzy pism etycznych dla młodzieży Jiří Strejc, Matouš Konečný, a także Beneš Bavorýňský. Por. A. Cisařová-Kolářová, *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědictví*, Praha 1942, s. 139-140.

¹¹ Por. A. Molnár, *Českokobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 19; F.J. Zoubek, *Výchování a vyučování v Jednotě bratrské*, Praha 1883, s. 5-9.

i ubliżania. Wychowanie miało stanowić wspólne działanie obojga rodziców, dlatego ważne było, aby mieli jedną strategię i te same zasady. Przekonywano, że w innym przypadku proces wychowawczy mija się z celem:

Učiti, vésti, zpravovati, i dítky v kázní míti, z náhlosti a ze zlosti náramné netrestati pěstí za vrch neb kyjem, ale metlou, z domu bez dopuštění nedati nikam jíti, milost v srdci míti a krýti, a dětinsky se neměti. [...] Při dětech mladých vidí se toto za dobré a za užitečné, aby nejprve otec svolil se s mateří, aby jeden mimo druhého nepochleboval dětem, než aby tu přirozenou milost skrývali před nimi, a hleděli v rozumné kázní i bázní je míti; a nejpilněji toto, aby rodičové vedli děti k skutečnému poslušenství, když jemu dějí učiti to, aby učinilo, aneb nech toho, aby nechalo¹².

Dzieciom należało zapewnić podstawową opiekę, dostarczać im jedzenia, ubrania, wdrażać do dbałości o czystość i higienę osobistą. Propagowano, by uczyć latorośl powściągliwości i wstrzemięźliwości, wzgardy do przepychu i próżności, czego przykładem mieli być rodzice. Zakładano bowiem, że jeśli rodzice wychowują dzieci według innych zasad niż te, którymi sami się kierują, są niewiarygodni i nie odniosą sukcesu wychowawczego. Nieustannie kładziono więc akcent na dostarczanie dzieciom wzoru godnego naśladowania, czemu miało służyć również izolowanie ich od rówieśników z innych wyznań. Rodzice mieli zadbać, aby pociechy pozostawały w domu, w zborze, aby wciąż były pod nadzorem. Swobodna zabawa z obcymi dziećmi oznaczała niebezpieczeństwo przejęcia złych obyczajów czy niewłaściwego zachowania. Do obowiązków wychowawczych rodziców należała również dbałość o rozwój duchowy młodego człowieka. Temu służyło czytanie Pisma Świętego i śpiewanie pieśni religijnych w domu, uczenie dzieci modlitw i zaznajamianie ich z podstawowymi zasadami wiary Jednoty:

Obyčejům dobrým v modlení, v mluvení skrovném a poctivém, a v činění šlechtetném a mravném, v chození do zboru neb kamž pošlí, neb doma při stole i jinde aby je mravům i všeliké poctivosti a uctivosti učili, živnostmi křesťanskými opatřili, a o duše jejich přední péči měli¹³.

To wszystko miało przygotować dzieci do konfirmacji w wieku dwunastu lat. Ponieważ wiek ten stanowił jednocześnie dolną granicą dla wydawania dziewcząt za mąż (chłopcóm wstępowanie w związek małżeński dozwolone było od 14 lat), mogło to oznaczać ukończenie wychowania i rozpoczęcie życia na własną odpowiedzialność¹⁴.

Szczególną rolę wychowaniu rodzinnemu przypisywał biskup Jednoty Jan Augusta, który wypowiedział się na ten temat w jednym ze swoich pism: *Kázání o stavu manželském* (1535). Jego zdaniem złe relacje w rodzinie są źródłem problemów w Kościele. Począwszy od chrztu, przez modlitwy rodziców i wychowanie w wierze, rodzina jest miejscem, w którym dziecko otrzymuje podstawy życia chrześcijańskiego. Potem, jeśli rodzice mają możliwości finansowe, mogą posłać dzieci do szkół. Brat Augusta zwraca jednak uwagę na niepokojącą go kwestię, że dość często rodzice chcą przez dzieci realizować własne ambicje i zmuszają je do ziszczania swoich planów i zamiarów: „Ale jistěť takoví velikou svatokrádež činí, majíce

¹² A. Gindely, *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1864, s. 115.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Por. J. Halama, *Sociální učení českých bratří 1464-1618*, Brno 2003, s. 88-90.

Kristovy cti skrže dítky hledati, i hledají své¹⁵. Dzieci zostały rodzicom powierzone przez Boga i przed Nim mają za nie odpowiadać. Brat Augusta dochodzi do wniosku, że przy dobrym wychowaniu i właściwej opiece nie ma potrzeby bicia dzieci, ponieważ strach przed karą spowoduje, że staną się hipokrytami. Przed rodzicami będą zachowywać się przykładowie, a poza zasięgiem ich wzroku zupełnie inaczej, według własnego uznania:

Neb mnozí mnějí, že tím mnoho zdědí a zjednají i všecko zpraví, když se s dětmi perou, bijí a mrskají, až je k tomu přivedou, aby se jich bály, aniž' jak jinak dětí vésti umějí. Ale nemoudré' jest takové jejich učení. Však takovým trestáním nadělají z nich toliko pokrytcův, aby toliko dobře činily k voku, a když se vyrvou, tu aby svou vůli provodily, jediné aby tatík neb matka o tom nevěděli. Svatý Pavel jináče učí¹⁶.

Poglądy brata Augusty o karze fizycznej jako wåtpliwym środkiem pedagogicznym czynią z niego pioniera nowoczesnych zasad pedagogicznych¹⁷.

Wychowaniu w rodzinie poświęcono jeden z rozdziałów w ważnym dla Jednoty dziele *Napomenutí učiněné všecněm věrným ve všech Stavích, a po všech Zbořích v Jednotě, k napravení se skutečnému každého z nich, v pravdě Křestanství i povolání jeho v nynějších náramných pokušeních a nebezpečnostvích*, wydawanym kilkakrotnie w latach 1538-1598. Dzieło, które nazywano w skrócie *Náprava* zawierało zasady nauki braci czeskich i przeznaczone było do samodyscyplinowania się wiernych. W rozdziale „Napravení při dětech” przypominano ojcu i matce o wspólnej odpowiedzialności za wychowanie dziecka, a także o znaczącej roli w tym procesie karności i bojaźni Bożej. Nakazywano, aby rodzice wyzyli się złości i gniewu, jako elementów szkodliwych w kontakcie z dzieckiem:

Tu mnohým rodičům potřebí jest napraviti své nedbálnivosti, nepilnosti a škodná toho, což jim při dítkách od Boha svěřeno, opuštění. Napraviti potřebí tělesná a hovadná snášení a vyvoditi pomalu hned i z mládí dítky své ze zlých věcí, a v kázní slušné sobě vespolek překázeti nemají. Jiní napraviti mají zlosti, hněvivosti a prchlivosti škodlivé při svých dětech. A vésti dobrotivě, pobožně, uměle dítky své¹⁸.

Rewolucyjne w kwestii wychowania rodzinnego wydają się poglądy Beneša Baworyńskiego. W dziele *O pravém náboženství křestanském* (1543) przyznaje on dzieciom prawo do upominania rodziców w przypadku, gdy zauważą coś niestosownego w ich zachowaniu. W ten sposób stają się one współodpowiedzialne za przestrzeganie dyscypliny domowej:

Ano i při rodičích svých, bylo-li by co zlého a oni tomu rozuměli, poctivě a slušně jako dítky rodičom to ukázati mají. A tudy odměnnou přikázanou lásku k nim navracovati a požehnání Božího od Boha docházeti¹⁹.

¹⁵ Jan Augusta, *Jak se manželé míti mají v svém stavu při dítkách*, w: A. Molnár, *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 105.

¹⁶ *Ibidem*, s. 106.

¹⁷ Por. A. Císařová-Kolářová, *op. cit.*, s. 141-142; J. Halama, *op. cit.*, s. 147-148.

¹⁸ *Napomenutí učiněné všecněm věrným ve všech Stavích, a po všech Zbořích v Jednotě, k napravení se skutečnému každého z nich, v pravdě Křestanství i povolání jeho v nynějších náramných pokušeních a nebezpečnostvích*, w: J. Halama, *op. cit.*, s. 253.

¹⁹ B. Baworyński, *Kniha tato jest o pravém náboženství křestanském*, Prostějov 1543, Národní knihovna, Praha, sign. 54 B 94, k. XV verso.

W XVII wieku do wychowania rodzinnego w duchu dawnych tradycji Jednoty nawołuje Matouš Konečný. Według niego proces wychowawczy powinien przebiegać w domu, a także w kościele i szkole. Te trzy środowiska mają ze sobą ściśle współpracować i prowadzić dziecko w jednym kierunku²⁰. W swoim dziele *Kazatel domovní* (1618) Konečný podaje dokładny opis, jak rodzice mają postępować z dziećmi. Zwraca szczególną uwagę na jednakowy udział matki i ojca w wychowaniu potomstwa, a także na rozważne stosowanie dyscypliny domowej. Zaleca odrzucenie przemocy na rzecz wychowawczej łagodności:

Tělesnost a hovadnost nerozumná má býti zavržena, tolikéž prudkost, vzteklost, šílenost opuštěna, ale mírnost slušná a vzdělavatedlná zachována, aby dítky své rozumně, dobrotivě a rozšafně k dobrému přidrželi a od zlého odvodili, o ně vlastensky pečovali, tyransky netrestali, na zdraví jim neškodili, v hlavu nebili, nepohlavkovali, dřívím, kamením za nimi neházeli, bez příčiny hodné bezbožně nezlořečili a tím k zoufalství příčin nedávali: pokrmem, nápojem, oděvem opatrovali, podlé možnosti jim stateček shromažďovali, nemrhali, nepropíjeli, ani neprohrávali²¹.

Niezwykle cenne wskazówki na temat wychowania dziecka w rodzinie dostarczył Jan Amos Komenský w dziele *Informatorium školy mateřské* (1632). Komenský wykorzystuje cytaty z Biblii i wypowiedzi uczonych, aby pokazać, że dzieci to najdroższy dar Boży i klejnot godny najpilniejszego pielęgnowania²². Podaje rodzicom konkretne wytyczne odnośnie do wychowywania i opieki nad potomstwem. Poucza, jak zaszczeniać w dzieciach zarodki nauki i sztuki, jak rozwijać ich zmysły. Za obowiązek rodziców uważa przyzwyczajanie dzieci do: pracowitości, aktywności, cierpliwości, prostoty, czystości, a także pobożności. Wychowanie i kształcenie dziecka porównuje do hodowania drzewka, które do rozwoju potrzebuje podlewania, podpierania, ogradzania i doglądania. Podobnie jak zwierzę do pewnych umiejętności musi być ćwiczone, tak i dziecko od małego należy szkolić. Na początku w zakresie jedzenia, picia, chodzenia, mówienia, a następnie w wierze, cnotach, mądrości:

Avšak aby to samo jiti a bez bedlivé, snažné, ustavičné práce při nich býti mohlo, na to nech žádný nemyslí. Musí-liť strůmek, aby rostl, štípen, zavlažován, podpírán, ohražován, oklestován a jinak ošetřován a posilován býti; musí-liť obraz z dřeva otesáván, rýpán, strouhán, řezán, hlazen a pulerován, líčen a barven býti rozličně; musí-liť kuň, vůl, osel, mezek tomu, čím člověku sloužiti má, učen býti; nýbrž musí-li člověk sám pracem tělesným, jenž jsou jisti, piti, choditi, mluviti, bráti něco do rukou a dělati cvičen býti (jakož musí): jakž by tedy vyšší tyto a od smyslu těla vzdálenější věci, víra,

²⁰ J. Halama, op. cit., s. 187.

²¹ M. Konečný, *Kazatel domovní, to jest Naučení potřebné, jak by hospodářové v domích a přibytcích svých spolu s domácími svými, každého dne, zvláště ráno a večer, v zvláštní některé časy Božích pokut a metel, sebe k dobrému slovem Božím napomenuti, poctu Božskou a nábožnou v chválách a modlitbách svatých, Pánu Bohu vykonávati, a tak čeládku svou k náboženství křesťanskému a pobožným příkladem svým, všelikého času přidržeti měli*, Brno 1783, Národní knihovna, Praha, sign. 54 S 396, s. 386-388.

²² Spośród nowszych polskich publikacji na temat roli rodziny w wychowaniu według Jana Amosa Komenskigo można wymienić m.in.: M. Lisowska, *Rodzina i dziecko w ujęciu Jana Amosa Komenskigo*, w: *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 2016, t. 3, s. 71-77; E. Jagiełło, *Program Jana Amosa Komenskigo rozumnego wychowania dzieci w wieku przedszkolnym a współpraca przedszkola z rodzicami dzieci w recepcji współczesnych nauczycieli przedszkola*, w: *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 2018, t. 5, s. 121-168.

ctnosti a umění moudrosti, samy od sebe přicházeti měly? Nemožné jest to, nemožné!²³.

Komenský vyraża opinię, že nie wolno odkładać wychowania dziecka do chwili wysłania go do szkoły. Szczególną rolę przypisuje matce, która powinna od małeńkości kształtować w dziecku pobożność i moralność. Ma też zaznajamiać pociechę z podstawami optyki, geografii, historii, ekonomii, polityki, geometrii, muzyki i rzemiosła. Komenský zwraca jednak uwagę, że matka nie powinna rozpieszczać dziecka i rezygnować z nauki, stosując wymówkę, że jest jeszcze za małe i nierozumne. Istotne też w przekonaniu pedagoga jest dawanie dziecku dobrego przykładu, co wyjaśnia następująco:

Dětem Pán Bůh povahy opičí dal, to jest chtivost jakousi k dělání všeho, co jiné dělati vidí: tak že byť se člověku mladému nikdy nic neporou čelo a neoznamovalo, jen když on vidí a slyší, co jiní dělají, dělati tetéhož tytýmiž způsoby zvykne, to neproměnným zkušéním tvrzeno jest²⁴.

Odnośnie do dyscypliny w wychowaniu Komenský proponuje stosowanie dwustopniowej kary. W pierwszej kolejności ma to być zwrócenie uwagi dziecku, a jeśli to nie odniesie skutku należy zastosować drugi stopień, tj. uderzyć dziecko różgą lub ręką. Zdecydowanie sprzeciwiał się Komenský nadopiekuńczości rodziców, bezkrytycznemu podejściu do pociech i nadmiernemu im pobjażaniu i uległości. Taka postawa rodzicielska nie przyczynia się do rozwoju dziecka, lecz nieświadomie wyrządza mu krzywdę:

Kdež nelze mi než požehrati na některých rodičů opičí a oslovskou lásku, kteříž dít-kám všeho folkující, bez kázně jich růsti nechávají. Dělejte jim děti co dělejte, běhejte, těkejte, plačte, šklebte se, křikejte, broukejte, hněvejte se, zpouzejte, summon rozmázejte se, jak chcete, vše dobře, dítě jest vždycky milé dítě, škoda ho drážditi, jest dítě — nerozumí. Ale ó sám ty nerozumné dítě! Vidiš-li při dítěti nerozum, proč mu k rozumu nesloužíš, poněvaž ne k tomu, aby tele neb osle z něho bylo, než rozumny tvor, narozeno jest?²⁵.

Teologowie braterscy wyrażali głęboką troskę o wychowanie dzieci w rodzinie. W swoich dziełach formułowali konkretne zalecenia i rady, jakimi powinni kierować się rodzice, by zapewnić swym potomkom najbardziej optymalne warunki rozwoju. Propagowane zasady na przestrzeni lat ustawicznie udoskonalano, pozostając jednak wciąż w duchu starych tradycji Jednoty.

O wychowaniu rodzinnym w Postylli Jana Bythnera

Kwestie związane z wychowaniem rodzinnym rozpatruje Jan Bythner w swojej *Postylli* w kazaniu na Niedzielę Pierwszą po Trzech Królach. Perykopę stanowi tekst z Łk 2,41-52, mówiący o pozostaniu dwunastoletniego Jezusa w Jerozolimie i odnalezieniu Go przez Maryję i Józefa w świątyni, rozmawiającego z uczonymi w Piśmie. Rekapitulacje rozważań dotyczące różnych kwestii związanych z wychowaniem kaznodzieja ujmuje w punktach,

²³ J.A. Komenský, *Informatorium školy mateřské*, úvod a poznámky napsal Josef Hendrich, Praha 1947, s. 25.

²⁴ *Ibidem*, s. 56.

²⁵ *Ibidem*, s. 55.

poprzedzając je informacją dla czytelnika: „uważania godna”, „pamiętna”, „nauczyl”. W swoich wypowiedziach często posługuje się czasownikami w I. osobie l.mn.: „słuchajmy”, „przystępujmy”, „pamiętajmy”. Dzięki tym formom identyfikuje się z odbiorcami i kształtuje u nich poczucie bliskości i wspólnoty.

W pierwszej kolejności Bythner zwraca uwagę na konieczność udziału obojga rodziców w procesie wychowywania potomstwa. Zgodnie z nauczaniem Jednoty i wytycznymi jej czołowych teologów autor tłumaczy, że mężczyzna jako gospodarz domu pełni główną rolę w zarządzaniu rodziną, a żona ma go w tym działaniu wspierać: „Małżonka pocziwa jest pomocą małżonkowi do znoszenia kłopotów i utrapienia, pomocą w gospodarstwie i w wychowywaniu dzietek”²⁶.

Kaznodzieja podkreśla zasadę jedności w wychowywaniu dzieci. Powołuje się na nią, pouczając, że rodzice powinni być wyznawcami tej samej religii, ponieważ brak jedności wyznaniowej między nimi może zakłócić proces wychowania i rozwój religijny dziecka:

W takim małżeństwie nie może być przystojne ćwiczenie i wychowanie dzietek. Gdyż każde z małżonków będzie chciało obracać i prowadzić dziatki do swego nabożeństwa: a dzieci nie będą wiedzieć za kim iść mają, jeśli za ojcem, jeśli za matką i tak roztargnione około zbawienia swego być muszą²⁷.

Jak odnotowała J. Dworzaczkowa opisująca życie członków Jednoty w Wielkopolsce, mimo iż bracia czescy różnili się obyczajami od katolików, utrzymywali z nimi bliskie stosunki rodzinne i towarzyskie, a małżeństwa mieszane nie należały do rzadkości²⁸. Jednak Bythner ubolewa nad sytuacją młodego człowieka wychowywanego w takiej dwuwyznaniowej rodzinie. Jego zdaniem, dziecko, chcąc sprostać oczekiwaniom zarówno matki, jak i ojca, będzie oscyloowało między dwiema religiami: „A częstokroć obiema rodzicom pochlebując obłudnie sobie postępują i w tym i w onym Kościele bywają, w obydwu nabożeństwa zażywają; jednego z jednym rodzicem jawnie, drugiego z drugim rodzicem tajemnie, jako tego mieliśmy przykłady naszych czasów”²⁹.

Bythner namawia rodziców do zapoznawania dzieci od najmłodszych lat z nauką Pisma Świętego i z zasadami wiary, aby mogły w niej wzrastać. Przekonuje, że obowiązkiem rodzicieli jest kształtowanie u potomków nawyku uczęszczania do kościoła. Doskonałym wzorem postępowania godnego naśladowania są według kaznodziei Rodzice Pańscy, którzy: „Nauczyli przykładem swoim wszystkich pobożnych rodziców, aby dziatki swoje zaraz z młodu do bojaźni Bożej, do pobożności i do nabożeństwa prowadzili. Powinni rodzice do Boga prawdziwego i służby Jego prowadzić dziatki i woli Bożej onych nauczać”³⁰.

²⁶ B. Bythner, *Postylle abo kazań na Ewangelie, które się podług starodawnego porządku w Kościołach Ewangelickich w Wielkiej Polsce przez cały rok, w niedziele i w święta czytają i wykładają. Część pierwsza od Adwentu aż do Wielkiej Nocy*, Lesno 1655, Biblioteka Narodowa, Warszawa, sygn. Mf. A 2195, s. 301. Wszystkie wykorzystane cytaty podawane są zgodnie z zasadami ustalonymi dla wydawnictw typu B w opracowaniu: K. Górski, W. Kuraszkiewicz, F. Peplowski, S. Sasaki, W. Taszycki, S. Urbańczyk, S. Wierczyński, J. Woronczak, *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław 1955.

²⁷ B. Bythner, op. cit., s. 303.

²⁸ J. Dworzaczkowa, *Bracia czescy...*, s. 91.

²⁹ J. Bythner, op. cit., s. 303-304.

³⁰ Ibidem, s. 306.

Bythner przekonuje, że wpojone człowiekowi za młodu cnoty ulegną utrwaleniu i pozostaną w nim na zawsze, formułuje więc zalecenie zaszczepiania w dzieciach dobrych zasad:

Wiele na tym zależy, zaraz z dzieciństwa przyzwyczajając się do czego. Quod nova testa capit inveterata sapit. Do czego się kto z młodu przyzwyczai, to w nim i na starość trwa. Kiedy kto z młodu przyuczy się do nabożeństwa, do służby Bożej, tak domowej, jako i Kościelnej, na starość chęć do takiej służby Bożej w nim zostawać będzie³¹.

Autor posługuje się znanym z traktatu Arystotelesa *O duszy* pojęciem *tabula rasa* na określenie czystego nieskażonego serca dziecka, które w trakcie dobrze prowadzonego procesu wychowawczego można ukształtować:

Dziecinne serca są jako tablica próżna niepisana, na której łatwo napisać co chcesz. Jeżeli się tedy na sercach ich będzie pisała pobożność przez pilne w prawowiernym chrześcijańskim nabożeństwie ćwiczenie, to pismo zostawać zawsze będzie³².

Podobnie jak J.A. Komenský, który zestawił wychowanie dziecka z pielęgnowaniem drzewka, również Bythner zastosował metaforę botaniczną dla zobrazowania procesu wychowawczego: „Póki różdżka młoda, daje się nachylić i nawieźć gdzie potrzeba, tak i człowiek w dzieciństwie”³³.

W eksklamacyjnym tonie teolog wyraża swoje niezadowolenie z postępowania niektórych ówczesnych rodziców, przejawiające się w nieznanym zasad wychowawczych, o których wspomina i które wydają mu się oczywiste: „O gdyby to sobie uważali wszyscy chrześcijańscy rodzice i w tym się poczuli. O jakobyśmy dziś mieli nierównie więcej dobrych i pobożnych ludzi chrześcijańskich!”³⁴. Zdaniem Bythnera zaniedbania wychowawcze rodziców wpływają nie tylko na funkcjonowanie rodziny, ale i na całą społeczność zborową: „Ale że złe wychowanie dają rodzice dzieciom, nie dziw, że Kościół mało ma prawdziwych chwalców Bożych a rodzice małą ze swych dziełek pociechę”³⁵.

Podobnie jak inni teologowie Jednoty Bythner szczególny akcent kładzie na rolę dobrego przykładu w wychowaniu dzieci, które w jego przekonaniu mają naturalną skłonność do naśladowania dobrych wzorców. W tym przypadku posługuje się metaforą zwierciadła, aby dokładnie wyjaśnić, że dzieci są lustrzanym odbiciem swoich rodziców i ich zachowań:

Szczęśliwe dziatki, które od rodziców dobre biorą ćwiczenie. Ale mają li rodzice dać takie ćwiczenie, trzeba żeby sami wprzód Pana Boga się bali, nabożeństwa i służby Bożej, aby pilnymi byli i cokolwiek chcą dobrego zbudować i sprawić w dziatkach swoich, żeby tego wzór na sobie im pokazali. Dziecinne serca są jako zwierciadła chędogie, przed którymi cokolwiek postawisz i pokażesz to się też w nich ukaże. Cóż tedy za dziw, że w dziatkach rodziców oziębłych w nabożeństwie i ledajako a nieprzy- stojnie żyjących, też potem znajduje się przywara³⁶.

³¹ Ibidem, s. 307.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 307-308.

Autor zwraca uwagę, że rodzice powinni być uczciwi względem dzieci i w swoim postępowaniu wystrzegać się hipokryzji, ponieważ mogą zostać przez nie zdemaskowani i utracą swój autorytet: „Próżno tu ma mówić ojciec albo matka dzieciom, bójcie się Boga, nie czyńcie złego, gdy dzieci mogą rzec, a wy ojczy, albo matko, czemu się nie boicie Boga i czemu źle przed oczyma jego czynicie”³⁷.

Młodych ludzi kaznodzieja upomina, by kierowali się w swoim życiu postępowaniem Jezusa, który w wieku dwunastu lat siedział między nauczycielami, słuchał ich i zadawał im pytania. Krytykuje przebywanie młodzieży w towarzystwie, od którego można przejąć złe obyczaje:

Nauczył tym wszystkich młodych, że to ich jest powinność i ozdoba do mądrych i uczonych garnąć się ludzi zaraz z młodu. Co by sobie mieli uważać owi panowie młodzi, którzy z ludźmi statecznymi i mądrymi uprzykrzają sobie zabawę, większy gust, albo smak mając w konwersacji z woźnicami, hajdukami, albo więc z inszą swawolną i rozpustną hałastrą³⁸.

Bythner, nakładając na rodziców obowiązek wychowania dzieci na prawych wyznawców religii ewangelickiej, nakazuje im, by chronili swoje pociechy przed zgubnymi naukami, które mogą młodemu człowiekowi zaszkodzić:

Młódz chrześcijańska ma się cisnąć do doktorów kościelnych, to jest nauczycielów prawowiernych chrześcijańskich i od nich znajomości prawdziwego Boga, woli jego i drogi zbawiennej się uczyć. Ale żałosna naprzód, że w szkołach chrześcijańskich podawani bywają młodzi autorowie pogańscy, jakoby nie było autorów godnych chrześcijańskich. Żałosna powtóre, że młódz chrześcijańska woli bawić się czytaniem autorów pogańskich, a niżeli Biblii Świętej, albo więc pism doktorów chrześcijańskich³⁹.

W ocenie J.T. Maciuszki: „Być może na takim sądzie zaważyła obserwacja wyników kształcenia w kolegiach katolickich, które w dziedzinie np. wymowy były trudno akceptowalne dla kaznodziei ewangelickiego”⁴⁰.

Bracia czescy zdawali sobie sprawę z konsekwencji deprawowania umysłów młodego pokolenia przez złe szkoły. W aktach synodowych wielokrotnie pojawiały się informacje o szkodliwości posyłania dzieci do szkół ariańskich czy jezuickich⁴¹. Również Byther podnosi tę kwestię:

³⁷ Ibidem, s. 308.

³⁸ Ibidem, s. 312.

³⁹ Ibidem, s. 313.

⁴⁰ J.T. Maciuszko, op. cit., s. 127.

⁴¹ Zob. Synod w Poznaniu 17-20 XI 1573 r., Czwarty artykuł: O ćwiczeniu dzieci. Synod ten wszystek, szkół opatrzenie obmyślając, zaraz też i to zgodnie postanowił, aby dziatki do szkół bałwochwalskich a na miejsca, które słowu Bożemu odporne są, na naukę dawane nie były, aby wnet z młodości, miasto nalepszenia i ku cnotom świętym wywyczenia, błędów się i przezbożności nie napiły, w: *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 4: *Wielkopolska 1569-1632*, oprac. M. Sipayłło, Warszawa 1997, s. 35; Konwokacja patronów w Poznaniu 29 VI 1613: 4. Ukazano potrzebę, aby szkoły partykularne z dawna [...] restaurowane i zatrzymane były. Z tych najwięcej przyczyn: 1) iż generalnej szkoły dotychczas nie mamy; 2) iż prze niedostatek i upadek wzwyz mianowanych, niektórzy do aryjanów, inny do jezuitów dziatki swoje na naukę dawają przeciw dawnym synodów generalnych

Żalosa nawet, że młódź miasto doktorów kościelnych prawowiernych, ciśnie się do doktorów obcego nabożeństwa, z których dyscypliny iż rozmaitych napiją się opiniej i błędów nie dziw iż potem do brzydkiej przychodzi apostazji⁴².

Bythner krytykuje także nadmierne folgowanie dzieciom: „Żle kiedy rodzice pobleżają dziatkom, nie karząc, ani gromiąc, gdy się czego nieprzystojnego dopuszczą. Nie nada się im to, ale wielki czasu swojego stąd odniosą żal⁴³. I w trosce o zaszczepienie młodemu pokoleniu zasad autor przyznaje rodzicom prawo do egzekwowania posłuszeństwa i zaleca stosowanie kar:

Nie dosyć mają na tym rodzice, kiedy napominają i zganiają to co nagany godnego jest w dziatkach, ale potrzeba nad to, gdy dziatki są nieposłuszne, ostrze i surowie je karać o Bożą ujmując się szczerze zelżywość i krzywdę. Uważać tedy to sobie mają rodzice, aby dziatkom nie dopuszczając swej woli, występne karali⁴⁴.

Kaznodzieja w oparciu o Księgę Przysłów (Prz 13, 24) przekonuje, że przez stosowanie kar rodzice wyrażają swoją miłość do dziecka i troskę o nie. Powinni jednak wystrzegać się przeklinania i złorzeczenia.

Poglądy Bythnera odnośnie do karania dzieci były zbieżne z poglądami innych czeskich teologów, ale i zgodne z zaleceniami formułowanymi na synodach. Prawo rodziców do egzekwowania posłuszeństwa wzmacniały zasady dyscypliny zborowej, która była w Jednocie ściśle przestrzegana. Duchowny przy pomocy świeckich sędziów zborowych napominał i karał grzechy oraz występki, nakładał pokutę⁴⁵.

Bythner daje do zrozumienia dzieciom, że powinny być posłuszne względem rodziców, jak Jezus, który pokornie wysłuchał upomnień Matki:

Nauczył przykładem swoim, że dziatki powinny przyjmować od rodziców skromnie ich strofowania i karania, lubo by też drugdy i niesłuszne były⁴⁶.

Ale posłuszeństwo należy się nie tylko rodzicom, którzy dziecko spłodzili, Bythner wskazuje, że trzeba szanować także tych, którzy je wychowują. W tym wypadku przykładem ma być św. Józef, jako przybrany ojciec Jezusa.

Podsumowanie

Dla braci czeskich rodzina stanowiła podstawową wartość życia chrześcijańskiego, dlatego na synodach ściśle określano obowiązki jej członków, a główni myśliciele Jednoty w swoich pismach formułowali normy i zasady niezbędne w wychowaniu. Rodzina nie tworzyła bowiem jednostki suwerennej, samostanowiącej o sobie, pedagogiczna działalność rodziców

uchwałom; 3) iż i tego nawet obawiać się potrzeba, żeby za upadkiem seminarium i same zbory do końca upaść nie musiały, *ibidem*, s. 256-257.

⁴² J. Bythner, *op. cit.*, s. 313.

⁴³ *Ibidem*, s. 316.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 317.

⁴⁵ Por. J. Dworzaczkowa, *Bracia czescy...*, s. 14.

⁴⁶ J. Bythner, *op. cit.*, s. 318.

była organicznie związana ze społecznością zborową i podlegała ogólnemu celowi wychowawczemu Jednoty.

Jan Bythner w swojej *Postylli* zawarł szereg pouczeń na temat wychowania dziecka w rodzinie, które były ściśle związane z zasadami braci czeskich i powielają tradycyjny model wychowania propagowany w pismach kaznodziejów braterskich. Autor przez analogię do Świętej Rodziny wskazywał konkretne wzorce postępowania rodziców i dzieci. Według kaznodziei oboje rodzice powinni mieć udział w kształtowaniu postawy społeczno-moralnej i religijnej dziecka. W związku z tym zalecał, aby byli jednej wiary i od najmłodszych lat zapoznawali swoje potomstwo z jej zasadami. Zobowiązywał ich do wskazywania dziecku drogi do cnoty, posłuszeństwa Bogu i szacunku wobec zwierzchności w oparciu o wiarygodny przykład. Pouczał, by sami prowadzili pobożne życie zgodne z Ewangelią, z którego dzieci będą mogły czerpać wzory. Jako skuteczny środek wychowawczy zalecał dyscyplinę i karanie wszelkich przejawów nieposłuszeństwa. Nakazywał rodzicom ochronę dzieci przed zgubnymi naukami i nieodpowiednim towarzystwem. Wyrażał przeświadczenie, że właściwe wychowanie dziecka zapewni pociechę jego rodzicom i pożytek całej wspólnoty braci czeskich.

Bibliografia

Źródła

- Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 4: *Wielkopolska 1569-1632*, oprac. M. Sipayłło, Warszawa 1997.
- Bavoryňský B., *Kniha tato jest o pravém náboženství křesťanském*, Prostějov 1543, Národní knihovna, Praha, sign. 54 B 94.
- Bythner B., *Postylle abo kazaň na Ewangelie, ktoré się podług starodawnego porządku w Kościołach Ewangelickich w Wielkiej Polsce przez cały rok, w niedziele i w święta czytają i wykładają. Część pierwsza od Adwentu aż do Wielkiej Nocy*, Leszno 1655, Biblioteka Narodowa, Warszawa (sygn. Mf. A 2195).
- Gindely A., *Dekrety Jednoty bratrské*, Praha 1864.
- Jan Augusta, *Jak se manželé míti mají v svém stavu při dítkách*, w: A. Molnár, *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 105-106.
- Komenský J.A., *Informatorium školy mateřské*, úvod a poznámky napsal Josef Hendrich, Praha 1947.
- Konečný M., *Kazatel domovní, to jest Naučení potřebné, jak by hospodářové v domích a příbytcích svých spolu s domácími svými, každého dne, zvláště ráno a večer, v zvláštní některé časy Božích pokut a metel, sebe k dobrému slovem Božím napomenutí, poctu Božskou a nábožnou v chválách a modlitbách svatých, Pánu Bohu vykonávati, a tak čeládku svou k náboženství křesťanskému a pobožným příkladem svým, všelikého času přídržeti měli*, Brno 1783, Národní knihovna, Praha, sign. 54 S 396.
- Napomenutí učiněné všechněm věrným ve všech Stavích, a po všech Zbořích v Jednotě, k napravení se skutečnému každého z nich, v pravdě Křesťanství i povolání jeho v nynějších náramných pokušeních a nebezpečnostech*, w: J. Halama, *Sociální učení českých bratří 1464-1618*, Brno 2003, s. 214-283.

Opracowania

- Bazydło J., *Bythner, Buttner, Bittner, Jan*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1256-1257.
- Bečková M., *Komenský a polska literatura*, „Pamiętnik Słowiański”, 1971, t. 21, 159-176.

- Bečková M., *Leszczyńskie impulsy działalności i twórczości Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Polsko-czeskie sympozjum komeniologów, Leszno 27-28 maja 1978. Materiały*, Leszno 1979, s. 55-64.
- Bečkova M., *Przyczynki do działalności Jana Amosa Komeńskiego w Polsce w świetle nowych badań*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 1979, t. 22, s. 3-20.
- Bečková M., *Tiskárna Jednoty bratrské v Lešně*, „Slavia Occidentalis”, 1964, nr 24, s. 60-81.
- Bečková-Ringesová M., *Jan Amos Komenský a Polsko*, Praha 1983.
- Bidlo J., *Jednota bratrská v prvním vyhnání*, t. 1-4, Praha 1900-1932.
- Bidlo J., *Nekrologium polské větve Jednoty Bratrské*, Praha 1897.
- Bidlo J., *Vzájemný poměr české a polské větve Jednoty v době od r. 1587-1609*, „Časopis Matice moravské”, 41-42/1917-1918, s. 108-188.
- Císařová-Kolářová A., *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědictví*, Praha 1942.
- Dworzaczkowa J., *Bracia Czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1997.
- Dworzaczkowa J., *Bytner (Bythner, Bitner) Jan*, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa 1983, s. 88-89.
- Dworzaczkowa J., *Geneza i losy Postylli na ewangelie Jana Bytnera*, „Biblioteka”, 18/2005, nr 9, s. 149-153.
- Dworzaczkowa J., *Z dziejów braci czeskich w Polsce*, Poznań 2003.
- Gmiterek H., *Bracia czescy a kalwini w Rzeczypospolitej. Połowa XVI – połowa XVII wieku. Studium porównawcze*, Lublin 1987.
- Gmiterek H., *Jan Hus i husytyzm w tradycji polskiego kościoła Braci czeskich*, w: *Jan Hus – życie, myśl, dziedzictwo*, red. P. Kras, M. Nodl, Warszawa 2017, s. 259-272.
- Gmiterek H., *Miejsce kobiety w polskim środowisku Jednoty Braci Czeskich*, w: *Świat kobiet w Czechach i w Polsce. W średniowieczu i w epoce nowożytnej*, red. W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka, J. Smołucha, Lublin 2018, s. 413-428.
- Gmiterek H., *Rola braci czeskich w kształtowaniu się kultury irenizmu w obozie polskiej reformacji*, „Czas Nowożytny. Periodyk poświęcony dziejom polskim i europejskim od XV do XX w.”, 2018, t. 31, s. 41-54.
- Górski K., Kuraszkiwicz W., Peplowski F., Sasaki S., Taszycki W., Urbańczyk S., Wierczyński S., Woronczak J., *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, Wrocław 1955.
- Grabowski T., *Literatura braci czeskich w Polsce XVI w.*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, 41/1936, nr 1, s. 3-6.
- Grabowski T., *Literatura braci czeskich w Polsce XVII w.*, „Pamiętnik Literacki”, 35/1938, nr 1-4, s. 39-71.
- Halama J., *Sociální učení českých bratří 1464-1618*, Brno 2003.
- Hanczakowski M., *Czescy emigranci i ich wpływ na polską kulturę przełomu XVI i XVII wieku na przykładzie rodziny Rybińskich i Jana Łasicckiego*, „Postscriptum Polonistyczne”, 24/2019, z. 2, s. 215-232.
- Jagiello E., *Program Jana Amosa Komeńskiego rozumnego wychowania dzieci w wieku przedszkolnym a współpraca przedszkola z rodzicami dzieci w recepcji współczesnych nauczycieli przedszkola*, w: *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 2018, t. 5, s. 121-168.
- Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008). Materiały wydane z okazji 380. rocznicy przybycia braci czeskich do Leszna i 10-lecia powstania Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie*, red. A. Konior, Leszno 2009.
- Jelinek E., *Jakie znaczenie dla Leszna miało osiedlenie się w mieście braci czeskich i J.A. Komeńskiego?*, w: *Polsko-czeskie sympozjum komeniologów, Leszno 27-28 maja 1978. Materiały*, Leszno 1979, s. 30-38.
- Kolbuszewski K., *Z dziejów literatury postyllicznej w Polsce. Postylla Bythnera*, „Reformacja w Polsce”, 4/1926, nr 13-16, s. 140-143.

- Lisowska M., *Rodzina i dziecko w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Jan Amos Komeński – współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 2016, t. 3, s. 71-77.
- Łukaszewicz J., *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań 1885.
- Maciuszko J.T., *Postylla Jana Bythnera*, „Rocznik Teologiczny”, 31/1989, z. 1-2, s. 101-131.
- Meller K., *Bracia czescy w perspektywie historycznoliterackiej*. *Wiek XVI*, „Biblioteka”, 18/2005, nr 9, s. 155-163.
- Molnár A., *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956.
- Müller J., *Zpráva o archivu Jednoty Bratrské v Lešně polském*, „Sborník historický”, 3/1885, s. 203-210, 292-301.
- Piszcz E., *Colloquium Charitativum w Toruniu A.D. 1645. Geneza i przebieg*, Toruń 1995.
- Piszcz E., *Colloquium Charitativum. Przygotowania – przebieg – rezultat*, w: *Colloquium Charitativum Secundum. Materiały konferencji międzynarodowej zorganizowanej w Toruniu 13-15 października 1995 r. w 350 rocznicę „Rozmowy Braterskiej”*, red. K. Maliszewski, Toruń 1996, s. 29-38.
- Rott D., *Bracia czescy w dawnej Polsce. Działalność literacka – teksty – recepcja*, Katowice 2002.
- Skutil J., *Emigrantské obce českých bratří v Polsku za J.A. Komenského a jeho nástupců*, „Časopis moravského muzea”, Vědy společenské, 76/1991, nr 1-2, s. 165-183.
- Skutil J., *Pozůstalosti bratrských seniorů ze 17. a 18. století v poznańsko-lešeňském archivu českých bratří*, „Studia Comeniana et Historica”, 22/1992, nr 48, s. 161-175.
- Starke A., *Bythner (Büttner, Bithner, Bit(t)ner) Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Kończewski, Kraków 1937, s. 182-183.
- Śliziński J., *Z działalności literackiej braci czeskich w Polsce (XVI-XVII w.)*, Wrocław 1959.
- Tichý J., *Jednota bratrská v Polsku v posledním desetiletí před Bílou horou a polská společnost 1609-1619*, w: *Česko-polský sborník vědeckých prací*, t. 1, red. M. Kudělka, Praha 1955, s. 293-310.
- Wiśniowski E., *Bracia czescy, bracia morawscy, Bratrská Jednota, Unitas Fratrum*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 992-994.
- Zoubek F.J., *Vychování a vyučování v Jednotě bratrské*, Praha 1883.
- Żołądź-Strzelczyk D., „*Jako by mogli być wychowywani młodzieńcy, z których by potem byli słudzy Kościoła Bożego*”. *O wychowaniu w domach ministrów i ordynowaniu na synodach Jednoty Braci Czeskich w Wielkopolsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 55/2011, s. 187-204.